

Slobodan Sadžakov, Novi Sad

Demokracija i de-etizacija politike

1. Moralni identitet – Realitet građanskog svijeta – Laviranje moderne slobode

Razmatranje o mogućnostima modernog moralnog određivanja odvija se, prije svega, u kontekstu generalne statuiranosti individuumu u građanskom svijetu. Jedno od presudnih obilježja te statuiranosti predstavlja – *multiplificiranost identiteta*. Riječ je o diferenciranosti realiteta moderne subjektivnosti koja se očituje kroz političku, ekonomsku, moralnu, pravnu... domenu. Multipliciranost identiteta jest upravo ono što producira bogatstvo i kompleksnost modernog načina življenja. Identiteti koji se formiraju kao »strane« građanskog individuumu simultani su i nalaze se u odnosu međusobne isprepletenosti i posredovanja što podrazumijeva njihovu unutrašnju koordiniranost i nadopunjenost, ali također i njihovu moguću konfrontaciju i potiranje. Sljedstveno tome, *moderni moralni identitet* samo je »jedan od« imanentnih identiteta i stoji u kompleksnoj posredovateljskoj »igri« s drugim, također posve legitimnim i etabliranim, identitetima moderne subjektivnosti. Moralni identitet sebe može otpustiti u labirint posredovanja s drugim domenama i u tom odnosu biti manje ili više zastupljen, priznat ili nepriznat u povijesnom vrenju na »građanskoj agori«.

Od važnosti je podsjetiti da ustrojstvo modernog građanskog svijeta ne karakterizira više čvrsti praktični sklop na način stare običajnosti (ustaljenost tradicije, običaji otaca) ili duboka etiziranost Srednjeg vijeka (podrazumijevani transcendentno-vrijednosni okvir koji održava jedinstvo svih oblika prakse – moral, ekonomija, politika, pravo). S Novim vijekom presudno se otklanja takva »slika svijeta«, praktični univerzum značajno je rastvoren i praktične regije počinju se »kretati« u sve jasnijoj profiliranosti i zasebnosti. Značajna odijeljenost postaje također karakteristikom odnosa morala i politike. Realitet građanskog svijeta na okupu drži moderna sloboda, koja taj realitet formira kao kompleksnu rezultantu društvenog posredovanja različitih »sila« (domena) individualne slobode. Moderno društveno djelovanje, dakle, ne počiva više na

»... nekom realnom ili pretpostavljenom autoritetu koji bi određivao ili legitimirao koji su oblici društvenog djelovanja ili moralnog djelovanja valjani, a koji to nisu. Autoritet društvenog djelovanja ostvarivati će se u samom djelovanju, u složenom mehanizmu posredovanja djelatnih volja, sklonosti, htijenja, interesa, potreba.«¹

Ne postoji predestiniranost i »zapečaćenost« modernog praktičnog života, već je njegova istina upravo ono što se ostvaruje u posredovanju najrazličitijih interesa i potreba što se u borbi za priznatost vlastitosti podvrgavaju

1

M. Perović, *Uvod u etiku*, SPDV, Novi Sad 2003., str. 23.

složenim mehanizmima društvene regulacije.² Taj konglomerat izvanjštosti najrazličitijih potreba i interesa može, na prvi pogled, izgledati kao veliki i zastrašujući »građanski zvjerinjak«, nepregledna kaotičnost, uzaludno povijesno »rušenje i građenje«, »poništanje sila«, bezumnost.³ Ipak, u osnovi tog »svjetskog meteža« nalazi se *princip individualne slobode* i mogućnost njezina ispoljavanja u mnogostrukim pravcima. To je ono što građanski svijet presudno razgraničuje u odnosu na prethodne povijesne formacije. Ipak, treba dodati da veličina i etabliranost principa moderne slobode ne isključuje opasnost njezina zatamnjenja i sužavanja. Moderna je sloboda ono lavirajuće i nestalno, nezajamčeno u svojoj slobodnosti. Moderna sloboda, također, jest i mogućnost da se ne-sloboda slobodno izabere. Ishod posredovanja uvijek je nepredvidiv. Ambivalentan status moderne slobode podrazumijeva mogućnost otvaranja viših razina slobodnosti kao izraz smjelosti življenja permanentnog novuma, ali i mogućnost njezine redukcije. Građanska Pandorina kutija je otvorena.

2. Moral i politika – Tri stava moralne svijesti

Moderna moralna svijest centrirana je kao »beskonačno pravo uvjerenja«, kao pravo forme savjesti, kao pravo na vlastiti uvid i njegovo ispoljavanje. Ta velika epohalna pozicija, potencirajući unutrašnjost (vlastitost, individualizacija), donosi značajnu odriješenu od heteronomije u njezinim mnogobrojnim vidovima. Moderna subjektivnost, a u okviru nje i moderna moralna svijest, suštinski posjeduje karakter onog slobodnog, autonomnog, odrješena, fluidnog, lavirajućeg, »lebdećeg«. S druge strane, građanski svijet priznaje *formu*, ali ne nužno i *sadržaj* moralne savjesti. Drugim riječima, priznaje se mogućnost, a ne nužno i konkretna izvanjštenja. Na građanskoj se agori odvija neprestana interakcija i »nadmetanje« moralnih vrijednosti, svrha, ideala, koji međusobno mogu biti i krajnje oprečni. U skladu s povijesnom razuđenošću interesa i pravaca moderne društvenosti, na djelu je i realna razuđenost moralnih svrha, vrijednosti i izbora. *Sloboda i fluidnost moralnog uvjerenja pozicija je koju moralna svijest »unosio« u susret s političkom dimenzijom.*

Kada je riječ o odnosu morala i politike, može se generalno primijetiti da moralna svijest zauzima tri stava spram političke zbilje. *Prvi stav moralne svijesti* ogleđa se u relativno potpunoj interiorizaciji vladajuće političko-pravne paradigme (korpus vladajućih političko-pravnih principa i ustaljenih načina funkcioniranja političkog života). Riječ je o izrazitoj dominaciji političko-pravnog nad moralnim, koje je reducirano na *habitus revnosti* ispunjavanja etabliranih političkih kanona. Taj stav u osnovi donosi reduciranje moralnog na neupitnu upojedinjenost političkog, na čije formiranje poslovično značajan utjecaj može imati i moment političke manipulacije. *Drugi stav moralne svijesti* podrazumijeva mogućnost kontrole djelatnosti vladajuće političko-pravne paradigme⁴ i to u raznim modalitetima (kroz tzv. društvena prava, pravo na savjest, institut javnog mnijenja). *Treći stav moralne svijesti* zasnovan je na mogućnosti da se u okviru moralno-etičke domene razvije kritičko preispitivanje političko-pravnih principa i prakse, te se formiraju zahtjevi za radikalnom djelatnom transformacijom tih principa i prakse. Takav moralni stav može donijeti de-legitimaciju etabliranog, ono »produktivno zlo« povijesti spram postojećeg, »bolju volju« kroz zahtjev za kvalitativnim prevrednovanjem realiteta ka primjerenijim oblicima društvene regulacije, izvornijem humanitetu, pravdi, umnosti, itd.

3. Etičke osnove moderne demokracije

Ideju osnovu moderne demokracije sačinjava *ideja apstraktnog čovjeka*. Ideja apstraktnog čovjeka se može okarakterizirati kao epohalna nivelacija koja je omogućila progresivno uklanjanje neduhovno shvaćenih razlika. Očitovanje te ideje u njezinu »povijesnom hodu« ovdje će biti naznačeno u moralnom, pravnom i političkom aspektu. Ideja apstraktnog čovjeka iskazana je, u moralnom smislu, u primjerenosti čistoći duhovnog principa, s kršćanskim učenjem (mada postoji značajna prethodnica u okviru sofističkog i stoičkog učenja). Kršćanstvo, kroz religijsku sferu, donosi radikalno novi moralni »senzibilitet« shvaćanjem egaliteta kao *egaliteta svih pred Bogom*. Pred tim primarnim egalitetom, kao osnovom istinske ljudske interakcije, sve druge razlike (spolne, etničke, klasne) postaju sekundarnima. Moralna ideja kršćanstva, izvedena u religijskom obzoru, nije nužno povlačila konzekvencije vezane za druge aspekte društveno-državnog života. To je bio rezultat kasnijeg povijesnog »ugrađivanja principa u svjetovnost«. ⁵ Povijesno izborni *pravni egalitet* kao rezultat građanskih revolucija predstavljao je građansku repliku i nadopunu kršćanskom shvaćanju egaliteta, a transponiranost te ideje, ideje čovjeka kao čovjeka, na politički plan, u najtješnoj je vezi s principima moderne demokracije. Rousseau je smatrao da je demokracija najprimjerenija načelima jednakosti i slobode. Moderna demokracija preuzima ono žarišno značenje što ga je demokracija imala u staroj Grčkoj, dakle, značenje vladavine naroda, ali pritom suštinski prevladavajući antičku restriktivnost, jer je u sebe integrirala princip moderne subjektivnosti. Moderna demokracija podrazumijeva politički egalitet – svaki je pojedinac, bez razlike, »pozvan« sudjelovati u političkom životu i biti subjektom političke odluke. Politički egalitet jest ono što povijesno dolazi nakon moralnog i pravnog egaliteta. ⁶ Moderna demokracija podrazumijeva politička prava koja su učinjena dostupnim svakom građaninu i etabliranost postavke o vrijednosti (kvalificiranosti) svakog pojedinca za učešće u političkom životu. Poopćivost u *moralnom smislu* (svatko je božje biće) ima svoj analogon u *pravnom smislu* (svatko je pravna osoba), dok je u *političkom smislu* ta poopćivost iskazana kroz jedan od principa moderne demokracije – političku jednakost (svatko je subjekt politike). Iz navedenog, mogao bi se izvesti zaključak da je *politički egalitet* suštinski konstituent pojma moderne demokracije sa svojom jasnom idejnom zasno-

2

U ekonomskoj sferi taj mehanizam regulacije jest – tržište, u moralnoj – moralno javno mnijenje, itd.

3

Suprotstavljanje takvom »građanskom zvjerinjaku« nekom »prestabiliranom harmonijom« tipa balkanskih koncepata pseudo-nacionalnih država predstavlja anakronost koja je u potpunom sukobu s vremenom. Pariranje lažnim organicizmom, jedinstvom, sabornošću itd. – jedan vođa, jedan narod, jedan nacionalni interes, jedna nacija, jedna crkva... ukida posredovanje i na djelu je dirigiranost iz »jedne glave« (ili grupe ljudi), odnosno na djelu je čvrsto jedinstvo svih formi života koje ukida subjektivnost, pojedinačni interes i stvara još veći zvjerinjak od građanskog, u kome buja diktatura, samovolja, pljačka, politički, pravni i ekonomski monopol.

4

Često se zaboravlja gotovo samorazumljiva činjenica da moralne vrijednosti mogu utjecati na oblikovanje pozitivnog prava i načela vođenja politike, kao i da se iz ovih domena povratno vrši značajan utjecaj na moralni »senzibilitet«.

5

Riječ je o, kod Hegela iskazanoj, razlici »principa« i »primjene principa na svjetovnost«.

G.W.F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb 1966.

6

To je uočljivo na primjeru postupnog uvođenja općeg prava glasa u XIX. i XX. vijeku.

vanošću, odnosno etičkom profiliranošću. Moderna demokracija produkt je povijesnog razvitka i refleks političke kulture, te osim strukturno-normativnih pretpostavki ima i svoju etičko-emancipacijsku dimenziju i dinamiku. Demokracija se dakako ne može svesti samo na opće pravo glasa i poštenu izbornu proceduru.⁷ Istinska demokracija podrazumijeva specifičnu emancipacijsku strukturu koja je u suprotnosti s političkom manipulacijom i reduciranim shvaćanjem politike i vlasti u weberovskom smislu. Etičke pretpostavke moderne demokracije, uz politički egalitet, sačinjava i mogućnost *demokratske slobode*⁸ (mogućnost političke individualizacije i političkog samorukovodstva), te *upućenost djelovanja ka očuvanju i razvijanju zajedničkog interesa svih članova političke zajednice*. U taj zajednički interes spadaju upravo individualno pravo i zbiljska sloboda, odnosno njihovo očuvanje i sadržajni razvoj, te on ne samo da ne mora biti u koliziji s pojedinačnim interesom već je prije riječ o usmjerenosti na očuvanje i poboljšanje mehanizama posredovanja tog pojedinačnog interesa (općih socijalno-kulturnih, političkih postavki).

4. Globalni kontekst i demokracija

U okviru razmatranja aspekata moderne demokracije, moguće je uočiti nekoliko razina. *Prva razina* jest *razina izbornog prava* kao dinamika političkog subjektiviteta. Izorno je pravo distribuirano svim građanima i predstavlja povijesno prevladavanje prijašnje političke skučenosti u okviru koje se pravo političke odluke svodilo na manji broj pojedinaca i društvenih grupa. *Drugi razina* odnosi se na postavke *predstavničke demokracije* kao neizbježnog načina funkcioniranja modernog političkog života. Predstavnička se demokracija pokazala nužnošću uslijed očigledne nemogućnosti realizacije tzv. neposredne demokracije, na što se ukazivalo još od klasičnih političkih mislilaca, Rousseaua i Tocquevilla, pa sve do suvremenih poput Böckenfördea.⁹ Predstavnička demokracija najčešće je promovirana kao efikasan način realiziranja političke volje pojedinaca i društvenih grupa preko njihovih izabranih zastupnika. Ipak, pored toga, druga i nezamisliva strana te nužnosti jest da tu nalazimo i »rodno mjesto« mnogih negativnih tendencija, odnosno da je to mjesto zasnivanja hipostaze političke moći i stvaranja tzv. političke elite.¹⁰ Činjenice da je aktualni politički život sve više stvar utjecaja, procjena i djelatnosti organiziranog i srazmjerno malog broja ljudi, djelatnost aktivnih i »elitnih« struktura, da se sve više prihvaća shvaćanje moderne demokracije kao otvorenog i slobodnog natjecanja »elita«, tj. političke »utakmice« aktivnih manjina organiziranih, prije svega, u političke stranke, dovodi nas do suštinskog pitanja: *što je to u okviru modernog političkog života što sačinjava polje političkog djelovanja pojedinca (građanina)?*

Treća razina razmatranja moderne demokracije jest ona koja bi se mogla nazvati *globalnim kontekstom demokracije* i uvid u tu razinu od najveće je važnosti za potpuniju sliku o stanju moderne demokracije. Opća politička konstelacija (načini vođenja politike na globalnoj razini) presudno se odražava na demokratske potencijale svake pojedinačne države. U okviru sagledavanja opće političke konstelacije, od koristi je imati u vidu Giddensovo diferenciranje utjecaja pojedinih država u globalnom »vođenju posla«. Giddens ih dijeli na države centra, poluperiferije i periferije.

U tom je smislu značajno postaviti nekoliko pitanja.

Može li se na unutrašnjem planu (pojedinačna država) zadržati demokratski dekor (procedura), a da u okviru vanjske politike (u međunarodnim odnosima) osnovni principi demokracije budu grubo narušeni, pa čak i negirani?

S koje se pozicije, od strane međunarodne zajednice (pojedinih zemalja, grupe država), ruše realno nedemokratski režimi diktature?

S kojih se pozicija slični, ili još nedemokratskiji režimi ostavljaju na vlasti, pa se s njima čak i desetljećima aktivno surađuje?

Je li takva globalna politička praksa motivirana demokratskim principima i interesima unapređenja demokracije, te je li nošena željom da se očuvaju njezine etičke osnove i da se poboljša globalno-politički kontekst, ili je u pitanju motivacija vođena nekim drugim, selektivnim (ekonomskim) interesima?

Da li je moguća »reformulacija i reformacija internacionalnog političkog prostora« (Beck)?

U tom specifičnom kontekstu, kontekstu kompleksnog prožimanja ekonomskih interesa, hipostaziranosti djelovanja tzv. političkih elita, značajnih reperkusija vezanih za međunarodno pravo (disparacija svijesti i realiteta, odnosno postojećih akata i pravno-političke prakse), moguće je uočiti značajno smanjivanje demokratskih potencijala. To za posljedicu ima sve drastičnije pomjeranje težišta odlučivanja s pojedinca na političke elite, djelovanje u interesu sve manjeg broja ljudi, prevlast »apologetskog« stava moralne svijesti i odbacivanje zahtjeva koji dolaze iz etičke sfere. U okviru toga, važno je spomenuti i Gadamerovo zapažanje o svojevrsnoj *vladavini eksperata*¹¹ kao onome što umnogome obilježuje odlučivanje u mnogim sferama javnog života, pa tako i u pitanjima vezanim za političku sferu. Karakteristično je, zapaža Gadamer, da »u doba anonimne odgovornosti« (Jaspers) značenje eksperata raste, ali također ističe, vrednujući taj fenomen, da je sve veće značenje što ga ekspert ima u našem društvu prije »zabrinjavajući simptom sve većeg neznanja donositelja odluka«. Vladavina eksperata značajna je karika u sve očiglednijoj ultimativnosti sprovođenja određenih ekonomskih interesa i jačanju monopola političke moći. Jas-

7

»Većini demokratskih mislilaca 19. vijeka ne bi palo na pamet da smatra opće pravo glasa, utakmicu između nekoliko političkih stranaka i predstavničku vladu, kao krajnju točku demokratskog progresa, poslije koje je nemoguće ići dalje, ma koliko ove institucije bile dragocjene kada se usporede s institucijama drugih političkih režima«.

T. Bottomore, *Elite i društvo*, Sedma sila, Beograd 1967., str. 110–111.

8

W. Burns, *Politički ideali*, Gradina, Niš 1993., str. 108–109.

9

J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb 1978.; A. de Tocqueville, *O demokratiji u Americi*, Izdavačka knjižarnica Z. Stojanović, S. Karlovci 1990.; E.-W. Böckenförde, *Staat, Verfassung, Demokratie*, Frankfurt a.M. 1991.

10

»Demokratska metoda jest onaj ustavni način da se dođe do političkih odluka pomoću kojeg pojedinci dobijaju ovlaštenja donositi odluke putem konkurentne borbe za stjecanje glasova u narodu.«

Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Kultura, Beograd 1967., str. 60.

Šumpeter smatra da demokracija ima svoju značajnu realiziranost i smisao ukoliko narod raspolaze mogućnošću prihvatiti ili ne pojedince koji njima vladaju, a da je neostvariva mogućnost demokracije kao istinske vladavine naroda u pravom značenju riječi »vladavina« i »narod«.

11

H. G. Gadamer, *Evropsko nasleđe*, Plato, Beograd 1999.

Gadamer ukazuje na potrebu koja je i iznjedrila takav sloj (posljedica složenosti administrativnog i poslovnog života), ali također ukazuje i na granice »vladavine eksperata«.

ni ekonomski interesi i ultimativnost njihove bezmjerne reprodukcije praćeni su politički profiliranom strukturom (političke elite) uz poslovičnu političku manipulaciju koja postaje sve dominantnija, te sekundiranje eksperata koji autoritetom zvanja, a najčešće iznevjerujući etička pravila vlastite profesije, »zasjenjuju prostost« i doprinose političkoj manipulaciji i gušenju političkog individualizma. Sve je najčešće poslovično zaogrnuo, kao nužna dekoracija, u moralističke oblande (priča o ljudskim pravima, očuvanju demokracije, sigurnosti, itd.).¹²

5. Etika i poopćivost

Kakvo mjesto u društvenom realitetu zauzimaju norme, imperativi i svrhe profilirane u okviru etičke sfere? Koliko su etički zahtjevi značajni i obvezujući za sferu političkog djelovanja? Jedan od mogućih odgovora u pogledu aktualnog značaja i mogućnosti etike treba tražiti u specifičnosti koja je uočljiva još od vremena njezina konstituiranja kao praktične discipline. Etička su učenja, kao nastojanja da se reflektira specifičnost ljudske biti i naznače smjernice uređenije društvene regulacije, barem kod svojih eminentnijih predstavnika, oduvijek pokazivala jasnu tendenciju ka *poopćivosti*. Reflektirajući i usmjeravajući proces kultivizacije i uljudenosti, ta su učenja uzimala u zadatak pokušaj rješavanja problema odnosa pojedinačnog i općeg kao centralni problem društvene regulacije. Etička su učenja ukazivala na potrebu slamanja samovolje kao rukovodećeg praktičnog principa i formulirala su principe koji su mogli biti učinjeni univerzalnim (općim, supstancijalnim). To je uočljivo, u pregledu i u najgrubljim crtama, već na primjeru Sokratova epistemičkog »općeg Ja«, kojime parira sofistickoj samovolji i razložnosti »partikularnog Ja«; zatim u kršćanskoj ideji moralnog egaliteta (poopćivost izvedena u religijskoj dimenziji); preko Kanta (pojam maksime, kategorički imperativ) i Hegela, pa sve do najnovijih postavki u djelima, recimo, Jonasa i Höslea,¹³ koji ukazuju na potrebu poopćivosti u vezi sa specifičnim problemima sadašnjice. Treba također istaknuti da poopćivost u okviru modernog građanskog svijeta nije tek puka himera, ili samo postavka nekog etičkog učenja, već realna osnova modernog života. Osnovni građanski dokumenti, poput američke i francuske Deklaracije, zasnovani su na prirodno-pravnim učenjima čije su osnovne postavke temeljno etički obojene. Te ideje presudno karakterizira svijest o slobodi i pravdi, te filozofsko-etičko shvaćanje o ljudskoj biti i ljudskim pravima koja su bitno poopćiva. U tom smislu, etika bi se, u svojim najvišim dometima, zaista mogla nazvati svojevrsnom »paziteljicom poopćivosti«, mjestom refleksije supstancijalnih veza i kriterija koji upućuju na opće okvire realizacije moderne slobode. Ipak, u kompleksnoj strukturiranosti građanske društvenosti, etička poopćivost se *in praxi* može nalaziti u ozbiljnim kolizijama s postavkama i načinima realnog funkcioniranja drugih praktičnih domena. U takvoj je konstelaciji očevidno da se građanski individuum, u skladu s vlastitom multipliciranošću identiteta, nalazi usred »karambola« moralnog, političkog, ekonomskog, pravnog, itd., vida djelovanja. Njegovo djelovanje utoliko više ima karakter rastrzanosti ukoliko je između praktičnih domena disparacija značajnija. Sve uočljiviji drastični rascjep modernih praktičnih regija, rascjep koji je mnogo više od običnog simptoma jednog vremena, formira *modernu rastrzanu svijest*. Ta svijest producira, kao odgovor na praktičnu »zjapeću provaliju« i sve veću nemogućnost relativnog sklada i izbalansiranosti praktičnih regija – *obrazac licemjerja*. Obrazac licemjerja pokazuje se kao svojevrsni praktični obrazac i

izraz udvojenosti moderne praktične svijesti. Obrazac licemjerja pervertirani je vid »vezivnog tkiva« praktičnog života i ispunjava međuprostor formiran između, s jedne strane, tzv. apelativizma izricanja »dobrih namjera« – proklamiranja »principa«, »standarda«, »univerzalizma«, »humanizma« – i, s druge strane, u najvećoj mjeri suprotnih efekata realnog djelovanja, koji uslijed povijesnog načina perpetuiranja modernog života uzimaju pojavne likove svojevrsne »smrti subjekta« u egoističkoj, političkoj, nacionalističkoj praksi (u, dakle, onim vidovima djelovanja koji mogu sužavati ili ukidati poopćivost kao osnovu smislenije i pravednije društvene regulacije). U tom svjetlu, nije teško uočiti da je poopćivost, onako kako je izvedena u etičkoj sferi, u sve većoj suprotnosti s prevladavajućim postavkama moderne politike.¹⁴ Povijesne se kulise mijenjaju, ali povijesne predstave najčešće umnogome nalikuju.¹⁵

Kada je riječ o aktualnom odnosu morala i politike, ne može se govoriti o jednoobraznosti te interakcije, niti samo o jednom i ekskluzivnom tipu moralnog određivanja i moralne svijesti. Prije bi se moglo govoriti o uočljivim tendencijama i nastojanjima ka dominaciji i apsolutizaciji jednog stava moralne svijesti. Na djelu je epohalna borba između prvog stava moralne svijesti u odnosu na političku zbilju, stava revnosti, koji u osnovi karakterizira neupitno primjeravanje postojećoj »mjeri stvari« (»pragmatičko prihvaćanje« – Giddens) i preostala dva stava moralne svijesti koji, svaki na svoj način, dovode u pitanje političku paradigmu kontrolirajući je i postavljajući zahtjeve za njezinom transformacijom, polazeći od shvaćanja o moralnoj nedovršenosti, pogrešivosti i promjenjivosti političkih obrazaca. U tom se kontekstu prvi stav moralne svijesti može okarakterizirati kao značajna redukcija moralnog individualizma u odnošenju prema političkom realitetu, te se može iskazivati u mnogobrojnim modalitetima. Jedan od tih modaliteta mogao bi se nazvati *modernim stoicizmom* kao principijelna netangiranost onim izvanjskim. Riječ je o, u osnovi nedjelatnoj poziciji koja zbilju ostavlja netaknutom, te izrazu povlačenja s društvene agore. Situacija povijesne suženosti mogućnosti utjecaja na društveni realitet, slična onoj u kojoj se rodio i djelovao stoicizam nakon propasti klasičnog polisa, dovodi do toga da se dodir s tim realitetom (pa u okviru toga i dodir s politikom) proglašuje drugorazrednim, te pukim tributom onome izvanjskom naspram kojega se nalazi samodovoljnost unutrašnjosti. Feno-

12

Također je indikativna sve veća i jednostranija upotreba klasičnog etičkog termina »zlo« u okviru aktualne politike, posebno u okvirima međunarodne politike.

13

Nadovezujući se na Kantovu etiku i njegov moralni univerzalizam, Hösle ukazuje da »univerzalistička etika mora danas biti još univerzalnija negoli Kantova etika«, odnosno da treba u svoje razmatranje uključivati i buduće generacije, kao ono »još-ne« prema čemu ipak imamo dužnosti. Hösle smatra da je potrebna konkretizacija Kantova univerzalnog programa i da se ona može ostvariti ukoliko prihvatimo da svako umno biće ima pravo voditi autonoman život i da su za vođenje takvog života temeljna prava koja se ne smiju povrijediti – život, vlasništvo, pristup obrazovanju itd. Također, Hösle ističe

da kod Jonasa nalazimo temeljno osvjetljene pretpostavke za izgradnju konkretnog programa odgovorne politike na globalnoj razini vezane za pitanja ekologije.

14

Moralni identitet pojedinca, kako je to ranije naznačeno, posreduje se moralnim identitetima drugih pojedinaca, ali također i formiranim identitetima drugih domena u procesu perpetuiranja građanskog svijeta.

15

Davni historijski primjeri donekle podsjećaju na modernu koliziju morala i politike. U slučaju Seneka i Marka Aurelija, uočljivo je kako dispariraju etičke, odnosno moralističke postavke s političko-interesno-pragmatičnom djelatnošću Neronova savjetnika, odnosno cara jedne imperije.

menalni likovi moderne rastrzane svijesti mogu se očitovati i kao *moralizam* i *apelativizam*. Bit moralizma sastoji se u »apstraktnom apeliranju na čovjeka, na njegovu savjest, dužnost, odgovornost, humanost, solidarnost« (Kangrga). Moral i etika najtješnje su povezani s povijesnim procesom individualizacije kao procesa izdvajanja onog pojedinačnog iz svijeta običajnosti, kolektiviteta i heteronomnih obrazaca življenja, tako da su za etičku problematiku relevantni i vidovi svojevrsnog »bježanja iz individualizacije«, koji se mogu iskazivati kao *autoritarizam* (sklonost ka prepuštanju vodstvu drugoga) i *konformizam* (sklonost ka obezličavanju čovjeka na način utapanja u standardne obrasce ponašanja).

6. Moral i ekonomija

Razmatranje aspekata globalnog konteksta, kako je već naznačeno, od suštinskog je značenja za valjano određivanje povijesnog mjesta, značaja i uloge moderne etike. Također, moglo bi se dodati da u okviru globalnog konteksta posebno značajno mjesto zauzima ekonomska sfera sa svojim nezaobilaznim i evidentnim posljedicama na modernu politiku, moral, pravo, itd. U tom svjetlu, utjecaj ekonomije na zbilju itekako je relevantan za etičko istraživanje. Pritom upućenost etike na ekonomiju ne treba uzeti oblik moraliziranja i negiranja ekonomske sfere, jer se kroz tu sferu immanentno realizira jedan vid moderne slobode, tj. prava posebnosti. Ekonomska je sloboda istinita, ali ne i sva istina modernog praktičnog života. Treba istaknuti da *vulgus* egoističke prakse, tipične za ekonomsku sferu, nosi bitna ograničenja u pogledu produciranja slobodne općosti društvenog života. Moglo bi se također istaknuti da u okviru društvenog realiteta postavke etičke sfere (poopćivost i moralni individualizam) stoje u odnosu permanentne napetosti s postavkama i načinima perpetuiranja u okviru ekonomske sfere. Sve je uočljivije da ono etičko biva zanemareno pred *ontologiziranim kapitalom* kao praktičnim bogom modernog svijeta. Ekonomija se, u globalnim okvirima, u apsolutiziranju ultimativne i bezmjerne reprodukcije kapitala, te profita kao vlastitog telosa, očituje sve više kao »militarističko-ekonomski despotizam« i »tržišni fundamentalizam«. ¹⁶ Moderna ekonomija od sebe odbacuje ideju vlastite transcencije, nastojeći da se »protigne« do aposolutnog *priusa* praktičnog života. ¹⁷ U tom nastojanju ekonomija neutralizira ili prilagođuje vlastitoj »mjeri stvari« rukovodeće principe svih drugih domena, pritom ih značajno devastirajući. S pravom se može reći, u kontekstu razmatranja odnosa morala i ekonomije, da »moralitet koji nije priznao ekonomiju kao svog povijesnog protivnika, nego se prema njoj drži u šutnji, u brbljanju moralističkih fraza, u frivolnom preziru« osuđuje sam sebe na svojevrsni moralni »autizam«, odnosno na povijesno-djelatnu realnu nemoć.

Ono što je relevantno za etičku problematiku u pogledu odnosa s ekonomskom dimenzijom, u najvećoj je mjeri relevantno i za odnos moderne politike i ekonomije. U tom smislu, nije suvišno pitanje što ga na svoj način postavlja Böckenförde: »U kojoj mjeri može postojati demokracija i održavati život u uvjetima tehno-kratskih struktura znanstveno-tehničke civilizacije?«

»Ledena voda sebičnog računa« utapa u sebe sva druga praktična određenja, modelirajući njihove suštinske postavke. Ekonomska domena u značajnoj mjeri reducira i mnoge odrednice onog političkog, koje bi po svojoj suštini trebalo biti usmjereno na očuvanje i razvijanje mnogobrojnih vidova

javne slobode. *Sila se mora ispoljiti kao sila, a nemoć kao nemoć.* A sa silom redovito dolazi prevara, kako je to isticao Hobbes, ili u modernoj terminologiji – politička manipulacija. Aktualno, sila postaje, provedena kroz praktične regije (politika, pravo, itd.), sve ogoljenija i drastičnija, sve manje potrebujući mimikriju licemjerja. Tome nasuprot, etika je, po svom izvornom određenju, ono što je suštinska suprotnost sili – ona je upućenost na argumentiranje, na pronalaženje općih postavki umne društvene regulacije, na afirmaciju onog supstancijalnog. To podrazumijeva i specifičan vid zahtjeva koji se iz etičke sfere upućuju ka sferi politike. Potencirajući bitna određenja što eminentno dolaze iz etičke sfere, moderna demokracija može dobijati svoja sadržajnija određenja i korekciju. Jedno od tih sadržajnijih određenja može biti oživljavanje potencijala moralne svijesti kao individualizirane, samorukovodeće, preispitivačke, kritičke – koja je uvjet istinskog »pronalaženja političkog«. ¹⁸ Kvalitativna promjena može doći samo (re)afirmacijom tih procjenjivakih i neapologetskih potencijala, a ne od etabliranih tehnokratskih struktura, političkih monopola itd. Sadašnje nije uvijek i ono su-vremeno. Velike prisutnosti i nadmoć empirije ne nose nužno i veliko trajanje. *Grieh je gledati, a ne vidjeti da privid neprepoznavanjem može zagospodariti kao istina.*

»Mnoge su prakse, koje izgledaju demokratske, stvarno propast demokracije.«

(Aristotel, *Politika*, 1309b)

Slobodan Sadžakov

Democracy and the De-Ethicisation of Politics

Any discussion of the possibilities of modern moral definement occurs, above all, within the context of the general status of individuals in the modern civil world. This status is characterised by the multiplicity of the identity, or the differentiated quality of the reality of a civil individual, which is displayed through the political, legal, economic, moral, religious, etc., domains of manifestation. In other words, we are dealing with identities, which are simultaneous, and relatively independent even in the state of mutual interweavement, which implies their inner coordination, but also their possible confrontation and mutual negation. As a consequence, the moral identity of a civil individual is only one of his/her immanent identities, and, as such, it stands in a complex 'game of mediation' with the other, just as legitimate, identities of the modern subject.

Within this context, this paper aims to investigate the status of the modern moral phenomenon in relation to the complex mechanisms of mediation of active wills, interests and trends, such as the domains of the political, the legal, and the economic.

16

Štiglic, *Protivječnosti globalizacije*, SBM, Beograd 2002.

17

Po Becku, ideologija svjetskog tržišta monokauzalno, ekonomistički svodi »mnogodimenzionalnost globalizacije na jednu, ekonomsku dimenziju«, a sve druge dimenzije kulturnog života »dovodi do riječi samo u pod-

ređivanju dominantnog sistema svjetskog tržišta.«

18

U. Beck podsjeća, u svom djelu *Pronalaženje političkog*: »Politika, političke institucije nisu nikad bile otčitanе, oponašane, izvedene iz nepromjenjivih zakona prirode, nego uvijek pronađene.«